

ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΑ ΜΕΣΑ – ΣΧΗΜΑΤΑ ΛΟΓΟΥ

Τα **σχήματα λόγου** ορίζουν εκδοχές του γραπτού, αλλά και του προφορικού λόγου αποκλίνουσες και ιδιόρρυθμες σε σχέση με την κυριολεκτική χρήση των χρησιμοποιούμενων λέξεων των οποίων το σημασιολογικό περιεχόμενο με αυτόν τον τρόπο διευρύνεται (πολυσημία), κατάσταση που κατεξοχήν εντοπίζεται στα λογοτεχνικά κείμενα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα σχήματα λόγου συνδέονται με την παράδοση της ρητορικής τέχνης και ακριβέστερα με το τρίτο συστατικό στοιχείο της, τη λέξιν, τον τρόπο, δηλαδή, λεκτικής διατύπωση σε έναν ρητορικό λόγο.

- **Αλληγορία:** Μεταφορική έκφραση που κρύβει νοήματα διαφορετικά από εκείνα που φαίνεται ότι δηλώνει. Ο δημιουργός επιδιώκει να αποκρύψει το πραγματικό νόημα όσων καταγράφει, ώστε να μην είναι άμεσα κατανοητά με μία πρώτη ανάγνωση.
Έφαγαν τα μουστάκια τους. (εννοώντας ότι τσακώθηκαν)
- **Ανακόλουθο:** Οι λέξεις που έπονται δε βρίσκονται σε συντακτική συμφωνία με τις προηγούμενες, δημιουργώντας έτσι υφολογικές διακυμάνσεις.
Εγώ η γνώμη μου είναι πως σε συμφέρει.
- **Αναστροφή:** Η σκόπιμη αλλαγή της φυσικής σειράς των λέξεων μιας φράσης. Δίνεται, έτσι, μεγαλύτερη έμφαση στην λέξη που προτάσσεται.
Του προδομένου ο πόνος της καρδιάς.
- **Αντίθεση:** Παράθεση αντιθετικών λέξεων ή εννοιών με σκοπό να δημιουργήσουν εντύπωση.
Τις Εστιάδες τις σεμνές μα κολασμένες.
- **Αποστροφή:** Το σχήμα λόγου κατά το οποίο ο ομιλητής διακόπτει τη ροή του λόγου του και στρέφεται προς συγκεκριμένο πρόσωπο, σε προσωποποιημένο αντικείμενο ή σε αφηρημένη ιδέα.
- **Άρση και θέση:** Πρώτα λέγεται τι δεν είναι κάτι (ή τι δε συμβαίνει) και αμέσως μετά τι είναι (ή τι συμβαίνει) – πρώτα αίρεται κάτι και στη συνέχεια τίθεται.
Εγώ δεν είμαι Τούρκος ουδέ Κόνιαρος, είμαι καλογεράκι απ' ασκηταριό.
- **Ασύνδετο:** Η παράθεση ομοειδών συντακτικών όρων, που δε συνδέονται μεταξύ τους με συνδετικά στοιχεία. Ενισχύει τη δραστηριότητα του λόγου, προσδίδει ζωντάνια και ένταση.
Μας έδωσαν ρούχα, τρόφιμα, χρήματα.
- **Βραχυλογία:** Το σχήμα λόγου που συνίσταται στην παράλειψη των ευκόλως εννοούμενων όρων μιας πρότασης χάριν συντομίας. Είδη της βραχυλογίας είναι τα σχήματα από κοινού, εξ αναλόγου και ζεύγμα.
- **Ειρωνεία:** Η χρήση λέξεων ή φράσεων με εντελώς αντίθετη σημασία από εκείνη που πραγματικά εννοείται. Συνήθως εκφράζεται η αποδοκιμασία/ αγανάκτηση του ομιλούντος, όπως και η επιθυμία του να περιπαίξει μια κατάσταση.
Έξυπνος που είσαι!
- **Εικόνα:** Κάθε περιγραφή, σύντομη ή εκτενής, απεικονίζει μια πραγματικότητα ή ένα πρόσωπο ή ένα αντικείμενο και αισθητοποιεί την ιστορία σε οπτικό, ηχητικό ή οσφρητικό επίπεδο.
- **Έλξη:** Ένας όρος που δε συνδέεται με τον κατά σύνταξη απαιτούμενο, αλλά έλκεται από άλλον και συνδέεται – συμφωνεί με εκείνον. Αποδίδεται φυσικότητα στο λόγο.
Ευχαριστούμε πολύ όλους όσους ήρθατε στην εκδήλωσή μας.
- **Επανάληψη:** Μια έννοια ή ένα νόημα εκφράζεται δύο φορές στη σειρά με την ίδια λέξη ή φράση είτε αυτούσια είτε ελαφρώς αλλαγμένη.
Κλαίνει τα δέντρα, κλαίνει και τα κλαριά.
- **Ευφημισμός:** Η αντικατάσταση αρνητικά φορτισμένων λέξεων ή φράσεων από θετικά σημασιολογικές λέξεις ή φράσεις για την ονομασία κάποιου δυσάρεστου πράγματος. Υποκρύπτεται κάποτε μια ειρωνική διάθεση.
Εύξεινος Πόντος (αντί Άξεινος Πόντος)
- **Κατά το νοούμενο:** Η σύνταξη, αναφορικά με το γένος και τον αριθμό, ακολουθεί το νόημα και όχι το γραμματικό τύπο. Προσδίδεται στον λόγο του κειμένου φυσικότητα.
Ο κόσμος το 'χουν τούμπανο κι εμείς κρυφό καμάρι.
- **Κλιμακωτό:** Αυξάνει βαθμιαία – κλιμακωτά η ένταση στην παρουσίαση μιας σειράς από ενέργειες ή καταστάσεις.
Τον έδεσαν χειροπόδαρα / τον έριξαν χάμω και τον έγδαραν / τον έσυραν παράμερα, τον καταξέσκισαν / απάνω στους αγκαθερούς ασπάλαθους / και πήγαν και τον πέταξαν στον Τάρταρο, κουρέλι.
- **Κύκλος:** Μια πρόταση ή μια περίοδος τελειώνει με την ίδια λέξη με την οποία αρχίζει.

Μοναχή το δρόμο επήρες, εξανάλθες μοναχή.

- **Λιτότητα:** Αντί για κάποια λέξη χρησιμοποιείται η αντίθετή της με άρνηση.
Η ζημιά που έπαθε ήταν όχι μικρή. (εννοώντας μεγάλη)
- **Μεταφορά:** Η κύρια σημασία μιας λέξης ευρύνεται και μεταφέρεται αναλογικά και σε άλλες λέξεις με τις οποίες έχει κάποια ομοιότητα.
Έχει καρδιά πέτρινη.
- **Μετωνυμία:** Οι λέξεις δε χρησιμοποιούνται με την αρχική τους σημασία, αλλά με διαφορετική, που έχει βέβαια κάποια σχέση με την αρχική. Δηλώνεται ποικιλοτρόπως: i. το όνομα του δημιουργού αντί για το δημιούργημά του, ii. το όνομα του εφευρέτη αντί για τη λέξη που φανερώνει την εφεύρεση, iii. αυτό που περιέχει κάτι αντί για το περιεχόμενό του και αντίστροφα, iv. το αφηρημένο αντί το συγκεκριμένο και αντίστροφα. Έτσι, ενισχύεται η φυσικότητα (προφορικότητα) του λόγου.
Διαβάξει Καβάφη, για να χαλαρώσει. (εννοώντας τα έργα του Καβάφη)
- **Οξύμωρο:** Συνδέονται δύο έννοιες που φαινομενικά αποκλείουν η μία την άλλη, αντιφατικές μεταξύ τους, ωστόσο στο βάθος εκφράζουν ένα λογικό νόημα. Έτσι, δίνεται έμφαση στο εκφραζόμενο νόημα.
Χαίρε, Νύμφη ανύμφευτε.
- **Παρομοίωση:** Συσχετίζεται η ιδιότητα ενός προσώπου, ζώου, πράγματος, αφηρημένης έννοιας με την ιδιότητα κάποιου άλλου προσώπου, η οποία υπάρχει σ' αυτό σε μεγαλύτερο βαθμό. Η παρομοίωση αρχίζει με τις λέξεις σαν, καθώς, όπως και με το σαν να κι ενδέχεται επίσης να δηλώνεται και με ένα ρήμα με ανάλογη σημασία (λες και, θαρρείς). Επιπλέον, ενισχύεται η παραστατικότητα του λόγου.
Πεινάω σαν λύκος!
- **Πολυσύνδετο:** Τρεις ή περισσότεροι όμοιοι όροι ή όμοιες προτάσεις συνδέονται με συμπλεκτικούς ή διαχωριστικούς συνδέσμους. Ο λόγος αποκτά ένταση και δυναμική.
Μ' έπαιρνε κοντά της είτε στον κήπο είτε στη βιβλιοθήκη είτε στο δωμάτιό της.
- **Προσωποποίηση:** Αποδίδονται ανθρώπινες ιδιότητες σε μη ανθρώπινα όντα, σε ζώα, σε φυτά, σε πράγματα και σε αφηρημένες έννοιες. Προσδίδεται ζωντάνια στο λογοτεχνικό κείμενο.
Ο Απρίλης με τον Έρωτα χορεύουν και γελούνε.
- **Συνεκδοχή:** Οι λέξεις δε χρησιμοποιούνται με την αρχική τους σημασία, αλλά με διαφορετική, που έχει βέβαια κάποια σχέση με την αρχική. Δηλώνεται ποικιλοτρόπως: i. το ένα αντί για τα πολλά, ii. το μέρος ενός συνόλου αντί για το σύνολο ή αντίστροφα, iii. η ύλη αντί για το πράγμα που έχει γίνει από την ύλη αυτή, iv. εκείνο που παράγει αντί για εκείνο που παράγεται από αυτό.
Κάθε κλαδί και κλέφτης. (αντί κάθε δέντρο και κλέφτης)
Σήμερα έχω σίδερο. (εννοώντας σιδέρωμα)
- **Υπερβατό:** Ένας συντακτικός όρος αποχωρίζεται από άλλον με τον οποίον συνδέεται, λόγω παρεμβολής άλλων όρων, με σκοπό τον τονικό και σημασιολογικό επιτονισμό.
Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει.
- **Υπερβολή:** Παρουσιάζεται μία ενέργεια, μία ιδιότητα, μία κατάσταση μεγαλοποιημένη σε βαθμό που βρίσκεται έξω από την πραγματικότητα και τα φυσικά όρια. Δημιουργείται ισχυρή εντύπωση κι ο λόγος αποκτά ζωηρότητα και παραστατικότητα.
Στο έμπα χίλιους έκοψε, στο έβγα δυο χιλιάδες / και σ' άλλο στριφογύρισμα δεν ήβρηκε να κόψει.

ΑΣΚΗΣΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ

Στο ακόλουθο ποίημα να εντοπίσετε μία προσωποποίηση, μία μεταφορά και μία παρομοίωση, και να εξηγήσετε πώς υπηρετούν το νόημα και πώς επηρεάζουν το ύφος του κειμένου.

Κι ο έρωτας για κάτι που δεν βρήκες ούτε διάλεξες
δεν σ' εγκατέλειψε ποτέ.
Διέσχιζε τις βουερές μαχητικές ημέρες
βασάνιζε τις ένοπλες νύχτες
σημάδευε το δρόμο τον ατέλειωτο
που τον ακολουθούσες με το ένα πόδι στην επιθυμία
και το άλλο στην παραίτηση.

Δεν μπόρεσες να σχηματίσεις ούτε τ' όνομα του.
Και το φωνάζεις ακόμα προς τα μέσα
σα μια ριπή ψυχρού ανέμου ως τα σωθικά
ορίζοντας την παγωμένη όρθια τρύπα
που γύρω της το σώμα σου αναδεύεται, συστρέφεται
κι ελπίζει.